

ФУНКЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПРИВАТНОМУ ПРАВІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

У статті виявлено сутнісні ознаки та сформульовано дефініцію функцій юридичної відповідальності у приватному праві. З цією метою було здійснено аналіз наукових позицій щодо розуміння сутності функцій юридичної відповідальності та розкрито структуру функцій юридичної відповідальності у приватному праві. Запропоновано функції юридичної відповідальності в приватному праві розглядати як напрями правового впливу відокремленої системи юридичних норм на однорідні, індивідуальні суспільні відносини приватного характеру, що проявляються у встановленні певних правових меж поведінки особи з метою реалізації права.

Ключові слова: юридична відповідальність, приватне право, функції юридичної відповідальності, регулятивна функція, виховна функція, каральна функція, поновлююча функція, заохочувальна функція.

Постановка проблеми та її актуальність.

Після набуття Україною незалежності у національній правовій доктрині довгий час продовжували мати місце стереотипи правового світогляду попередніх років, в тому числі й ті, що стосувалися функціональної ролі та призначення інституту юридичної відповідальності взагалі та у сфері приватного права зокрема. Враховуючи те, що взаємна обумовленість права та економіки визначає загальні закономірності розвитку суспільних відносин, а сучасні процеси глобалізації сприяють економічній трансформації, розширенню сфери дії приватного права та утвердженню принципів свободи та рівності, обмеженого втручання держави у діяльність суб'єктів приватного права, об'єктивно виникає необхідність у вдосконаленні механізму реалізації юридичної відповідальності шляхом визначення основних напрямів впливу останньої на процес регулювання приватноправового інтересу з метою унеможливлення зловживання правом.

Метою даної статті є виявлення сутнісних ознак та формулювання дефініції функцій юридичної відповідальності у приватному праві, для досягнення якої необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз наукових позицій щодо розуміння сутності функцій юридичної відповідальності та розкрити структуру функцій юридичної відповідальності у приватному праві.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми.

Не зважаючи на те, що дослідженню функцій юридичної відповідальності було приділено значну увагу фахівцями як з теорії права, так і галузевих юридичних наук (Д. А. Ліпінський, О. Ф. Скакун, О. В. Іваненко, А. Є. Шевченко, М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, С. П. Коталейчук), єдиного розуміння структури функцій юридичної відповідаль-

ності, а також кількості її складових елементів наразі не сформовано, що об'єктивно зумовлює необхідність їх подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Різні підходи до розуміння функцій юридичної відповідальності зумовлюються такими чинниками: по-перше, зважаючи на те, що функція є категорією об'єктивно – суб'єктивною, її визначення безпосередньо залежить від наукової правосвідомості, напрямку наукового дослідження та наукової школи; по-друге, на формування розуміння функції юридичної відповідальності впливає час, адже вона не є явищем статичним і погляди на її сутність видозмінюються одночасно із змінами у суспільному житті та науковому світогляді; по-третє, різне розуміння функцій юридичної відповідальності пояснюється наявністю різноманітних наукових підходів щодо розуміння природи, сутності, призначення самої юридичної відповідальності тощо.

На наше переконання, юридична відповідальність покликана здійснювати єдині функції, відмінність полягає лише у розумінні їх сутності відповідно до її позитивного та негативного аспектів.

Розглядаючи функції юридичної відповідальності у приватному праві слід зазначити, що вони є напрями впливу заходів юридичної відповідальності на суспільні відносини, але їх змістовне наповнення має певні особливості, обумовлені специфікою приватноправової сфери правового регулювання. Оскільки юридична відповідальність характеризується цілісністю та єдністю своїх складових елементів, має свої цілі та функції, але з певними особливостями в залежності від галузевої належності правовідносин, які потребують регулювання, виникає потреба у здійс-

ненні аналізу існуючих наукових підходів до розуміння функцій юридичної відповідальності.

На сьогоднішній день у наукових колах поширеною є позиція вчених про виділення таких функцій юридичної відповідальності як: регулятивна, каральна, поновлююча, виховна (превентивна) та заохочувальна (стимулююча).

Проте, не всі науковці єдині у розумінні кількості та змістовному наповненні зазначених функцій. Так, наприклад, О. Є Репетева, наголошує на превалюванні регулятивної функції у структурі функцій юридичної відповідальності, стверджуючи, що закон, визначаючи склад правопорушень та відповідні заходи відповідальності у випадку їх вчинення, тим самим встановлює відповідні заборони та обов'язки громадян та юридичних осіб, тобто визначає їх бажану правомірну поведінку. Інформування суспільства про зміст правових норм, які регламентують процедуру застосування заходів юридичної відповідальності у разі вчинення правопорушень; визначають моделі правомірної поведінки, а також містять вказівки на заохочувальні санкції за активну правомірну поведінку, здійснює регулятивний вплив суб'єктів суспільних відносин. Реалізація регулятивної функції юридичної відповідальності забезпечує можливість для виникнення та реалізації інших функцій юридичної відповідальності [1, с. 38].

Деякі вчені виділяють каральну (штрафну) та правопоновлюючу функції юридичної відповідальності [2]. На думку Б. Т. Базильова, інститут зазначеної відповідальності виконує каральну функцію, загального запобігання злочинам, виправлення та перевиховання [3, с. 33]. Малеїн М. С. вказує, що відповідальності притаманні превентивна (виховна), репресивна (каральна), компенсаційна (поновлююча) та сигналізаційна функції [4, с. 145]. Сенякін І. Н. зазначає, що головними функціями юридичної відповідальності є охорона правопорядку і виховання людей [5, с. 543], але водночас підкреслює: поряд з покаранням ця відповідальність виконує правовідновлюючу роль [5, с. 542].

Галаган А. І. всі функції юридичної відповідальності поділяє на організаційні та спеціальні. Критерієм класифікації є цілі названої відповідальності. До організаційних функцій належать такі: захист суспільства, держави та особистості від правопорушень; правопоновлююча; ідеологічна; педагогічна; психологічна. Спеціальними функціями є: штрафна, каральна; виправлення, перевиховання винного у правопорушенні [6, с. 133, 134].

У вітчизняній літературі також існують різні думки з приводу класифікації функцій юридич-

ної відповідальності. Наведемо погляди на цю проблему провідних фахівців у галузі теорії права. Колектив вітчизняних науковців на чолі з В. В. Копейчиковим виділяють такі функції відповідальності: виховну і правоохоронну. Перша з них поділяється на функції загальної та спеціальної превенції, а друга – на правовідновлюючу і каральну [7, с. 205].

Кельман М. С. схиляється до думки про те, що інститут юридичної відповідальності, перш за все, здійснює функцію загального попередження правопорушень. І саме завдяки цьому інститут права бере участь в охороні правопорядку, у реалізації охоронної функції права. Зважаючи на те, що факти правопорушення спонукають інститут відповідальності до активної дії, приводячи в рух відповідну норму відповідальності, то безпосередня мета даного інституту у разі скоєння правопорушення полягає у покаранні правопорушника. Отже, і безпосередньою функцією інституту, який розглядається, є функція каральна [8, с. 272, 273].

На погляд М. С. Кельмана та О. Г. Мурашина основними функціями юридичної відповідальності є: превентивна (запобіжна); виховна; репресивна (каральна); компенсаційна (поновлююча); сигналізаційна (інформативна) [9, с. 201].

Галаган І. А. поділяє функції юридичної за цільовим критерієм на організаційні (захист суспільства, держави та особистості від правопорушень; правовідновлюючу; ідеологічну; педагогічну; психологічну) та спеціальні (штрафна, каральна, виховна та виправна) [10, с. 23].

Вопленко М. М. виділяє окрім превентивної та компенсаційної ще репресивну та сигналізаційну (інформативну) функції [11 с. 45].

Ми підтримуємо наукову позицію О. В. Іваненко щодо необхідності виділення в структурі функцій юридичної відповідальності регулятивної; поновлюючої, виховної, заохочувальної та каральної функцій [12, с. 265–266]. Проте, враховуючи специфіку приватноправових відносин, вважаємо за потрібне зупинитися на детальному розгляді запропонованої вище структури функцій юридичної відповідальності в контексті приватного права та розкрити їх сутність.

Регулятивна функція юридичної відповідальності у приватному є напрямом правового впливу на приватноправові відносини з метою забезпечення нормального функціонування механізму правового регулювання.

Нормами, які регламентують цивільно-правову відповідальність передбачено алгоритм дій щодо

відшкодування збитків, завданих у разі порушення зобов'язань суб'єктами договірних відносин. Наприклад, відповідно до статті 623 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) боржник, який порушив умови договору повинен відшкодувати кредиторів завдані йому збитки, а кредитор у свою чергу повинен доказати розмір збитків, завданих порушенням даного зобов'язання [13].

Здійснення регулятивної функції цивільно-правової відповідальності безпосередньо пов'язане не лише з протиправною поведінкою суб'єктів правовідносин, але й з належним виконанням ними своїх юридичних обов'язків. Завдяки забезпеченню регулятивної функції позитивної форми реалізації цивільно-правової відповідальності закріплюється система обов'язків, належне виконання яких характеризує поведінку суб'єктів правовідносин як правомірну, що схвалюється державою та суспільством. Наприклад, стаття 337 ЦК України передбачає, що особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана негайно повідомити про це особу, яка її загубила, або власника речі і повернути знайдену річ цій особі; особа, яка знайшла загублену річ у приміщенні або транспортному засобі, зобов'язана передати її особі, яка представляє володільця цього приміщення чи транспортного засобу [13]. Зазначена норма визначає варіанти правомірної поведінки суб'єктів цивільних правовідносин у разі знаходження загубленої речі.

Поновлююча функція юридичної відповідальності в приватному праві є одним з основних напрямів правового впливу на порушені суспільні відносини з ціллю їх відновлення та упорядкування. Вона може бути здійснена за допомогою закріплення в нормах права не тільки обов'язків правопорушника по відновленню суспільних відносин, а й відповідних органів, наділених певними повноваженнями щодо застосування заходів примусового характеру до правопорушника; реального примусу правопорушника до відновлення суспільних відносин; осуду правопорушника.

В юридичній науці розповсюдженим є використання наступних термінів для визначення поновлюючої функції юридичної відповідальності: відновлювальна, правовідновлювальна, компенсаційна тощо. На нашу думку доцільним є об'єднання зазначених термінів в межах одного родового поняття та включити до їх поняття поновлюючої функції за умови виділення їх як підфункцій.

Характерним для цього є положення цивільного законодавства України, конкретизовані в Законі України «Про авторське право і суміжні

права», де відповідно до частини 2 статті 52 суд має право постановити рішення чи ухвалу про виплату компенсації замість відшкодування збитків або стягнення доходу [14]. Таким чином законодавець розмежовує поняття компенсації та відшкодування збитків або іншої майнової шкоди, що підтверджує необхідність виокремлення зазначених вище підфункцій поновлюючої функції юридичної відповідальності в приватному праві.

Поновлююча функція юридичної відповідальності у приватному праві характерна не лише для негативного аспекту юридичної відповідальності в приватному праві, але й для позитивного. Так, наприклад, особа після вчинення правопорушення має змогу реалізувати позитивну відповідальність та відновити порушені нею суспільні відносини шляхом примирення з потерпілим, добровільного припинення правопорушення або не доведення його до кінця, відшкодування завданих збитків тощо.

Розглядаючи виховну функцію юридичної відповідальності в приватному праві слід зазначити, що варто входити з розуміння її як впливу зазначеної відповідальності шляхом реалізації її заходів з метою формування правомірної поведінки у осіб, які вчинили правопорушення у сфері приватного права та осіб, які раніше правопорушень не вчиняли.

Виховна функція цивільно-правової відповідальності, зокрема, може бути продемонстрована на прикладі статті 700 ЦК України, якою передбачено, що продавець зобов'язаний надати покупцеві необхідну і достовірну інформацію про товар, що пропонується до продажу, а покупець має право до укладання договору купівлі-продажу оглянути товар [13]. Таким чином, шляхом нормативного визначення можливих заходів цивільно-правової відповідальності, здійснюється попередження вчинення зі сторони продавця правопорушення у вигляді продажу неякісного товару або такого, що не відповідає вимогам та встановленим стандартам. Усвідомлення продавцем як суб'єктом правовідносин можливості настання для нього негативних наслідків у вигляді позбавлень майнового характеру сприяє правомірній поведінці з боку останнього.

Заохочувальна функція юридичної відповідальності у приватному праві розглядається нами як напрям впливу на свідомість та поведінку особи шляхом формування її позитивного ставлення до діючих норм права через схвалення або заохочення з боку уповноважених суб'єктів приватноправових взаємовідносин.

Наприклад, частина 2 статті 342 ЦК України передбачає, що особа, яка утримувала бездоглядних домашніх тварин, має право на винагороду. Зокрема, відповідно до частини 4 статті 343 ЦК України, у разі виявлення скарбу, що становить культурну цінність відповідно до закону, особа, яка виявила такий скарб, має право на одержання від держави винагороди у розмірі до двадцяти відсотків від його вартості на момент виявлення, якщо вона негайно повідомила міліції або органів місцевого самоврядування про скарб і передала його відповідному державному органу або органу місцевого самоврядування [13].

Не зважаючи на те, що юридична відповідальність в приватному праві в більшій мірі спрямована на відновлення порушених прав та інтересів, вона наділена всіма рисами та характеристиками, притаманними юридичній відповідальності, які свідчать про наявність її каральної функції.

Каральна функція юридичної відповідальності в приватному праві, на нашу думку, є напрямом впливу заходів юридичної відповідальності на суб'єктів, які вчинили правопорушення у сфері приватного права та полягає в осуді поведінки правопорушника й зазнаванні позбавлень особистісного та/або майнового характеру.

У цьому контексті реалізація каральної функції аспекту цивільно-правової відповідальності може бути продемонстрована на прикладі договору підяду. Так, відповідно до частини 1 статті 848 ЦК України, якщо замовник, незважаючи на своєчасне попередження з боку підрядника, у відповідний строк не замінить недоброякісний або непридатний матеріал, не змінить вказівок про спосіб виконання роботи або не усуне інших обставин, що загрожують якості або придатності результату роботи, підрядник має право відмовитися від договору підяду та на відшкодування збитків [13], чим замовник буде позбавлений своїх прав на отримання результатів роботи, передбачених умовами договору. Разом з цим каральна функція цивільно-правової відповідальності пов'язана з забезпеченням виконання зобов'язань та може бути реалізована шляхом стягнення з боржника неустойки.

Висновки. Враховуючи зазначене вище, пропонуємо у подальшому виходити із розуміння функцій юридичної відповідальності в приватному праві як таких напрямів правового впливу відокремленої системи юридичних норм на однорідні, індивідуальні суспільні відносини приватного характеру, що проявляються у встановленні певних правових меж поведінки особи з метою реалізації права. Крім того, аналіз діючого законодавства в

галузі регулювання приватно-правових відносин свідчить про переважання норм, якими визначаються варіанти правомірної поведінки суб'єктів зазначених правовідносин, а у разі порушення гарантованих державою прав та інтересів громадян застосовуються заходи негативної юридичної відповідальності головною метою яких є не покарання, а відновлення та приведення у попередній стан порушених прав та інтересів.

Література

1. Репетева О. Е. Юридическая ответственность за правонарушения – межотраслевой институт права : общетеоретический аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Олеся Евгеньевна Репетева. – Самара, 2010. – 200 с.

2. Жорін Ф. Л. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері економіки. / Жорін Ф. Л. – К. : КНЕУ, 2003. – 209 с.

3. Базылев Б. Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) / Базылев Б. Т. – Красноярск : Изд-во Красн. ун-та, 1985. – 118 с.

4. Малейн Н. С. Юридическая ответственность и справедливость. / Малейн Н. С. – М. : Юрид. лит., 1992. – 189 с.

5. Теория государства и права: [курс лекций]. / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юрист, 1997. – 672 с.

6. Галаган А. И. Административная ответственность в СССР (государственное и материальное исследование). / Галаган А. И. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 1970. – 358 с.

7. Загальна теорія держави і права : [навч. посібник] / за заг. ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.

8. Кельман М. С. Теорія права: [навч. посібник] / Кельман М. С. – Тернопіль : Львів. ін-т внутр. справ при НАВСУ, 1998. – 330 с.

9. Кельман М. С. Загальна теорія права: [підручник] / Кельман М. С., Мурашин О. Г. – Київ : Кондор, 2002. – 475 с.

10. Галаган И. А. Теоретические проблемы административной ответственности по советскому праву : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Административное право и процесс; финансовое право; информационное право» / И. А. Галаган – М., 1971. – 23 с.

11. Волпенко Н. Н. Сущность, принципы и функции права. Волгоград : Изд-во ВолГУ, 1998. – 56 с.

12. Теорія держави і права : навч. посіб. / [С. К. Бостан, С. Д. Гусарєв, Н. М. Пархоменко та ін.]. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – 348 с.

13. *Цивільний кодекс України* : станом на 24 липня 2014 року / Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

14. *Про авторське право і суміжні права* : Закон України станом на 05 грудня 2012 року / Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.

И. В. Зеленая

Функции юридической ответственности в частном праве: отдельные вопросы.

В статье выявлены существенные признаки и сформулированы дефиницию функций юридической ответственности в частном праве. С этой целью был осуществлен анализ научных позиций понимания сущности функций юридической ответственности и раскрыта структура функций юридической ответственности в частном праве. Предложены функции юридической ответственности в частном праве рассматривать как направления правового воздействия обособленной системы юридических норм на однородные, индивидуальные общественные отношения частного характера, которые проявляются в установлении определенных правовых границ поведения лица с целью реализации права.

Ключевые слова: юридическая ответственность, частное право, функции юридической ответственности, регулятивная функция, воспитательная функция, карательная функция, восстанавливающая функция, поощрительная функция.

I. Zelena

Functions of legal responsibility in private law: selected issues.

The article reveals the essential features and functions are formulated definition of legal responsibility in private law. To this end, research was conducted scientific understanding of the functions of the positions of legal responsibility and disclosed the structure of the legal liability in private law. Proposed function of legal responsibility in private law regarded as areas of legal exposure segregated system of legal rules on uniform, the individual social relations of a private nature, which are manifested in the establishment of certain legal boundaries of behavior of a person to the right.

Key words: legal responsibility, private law, the function of legal responsibility, regulatory function, educational function, punitive function, restoring function, incentive function.